

69. Анцупов И. Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX веке. – Кишинев, 1981.
70. Законы о состояниях. // Свод законов Российской империи. – Т.9. – СПб, 1857.
71. Ткачева Н.К. Из истории однодворцев в XVIII в. // ЕАИВЕ за 1968 г. – Л., 1972.
72. Указ о вольных хлебопашцах, от 20 февраля 1803 г. [WWW document]. URL <http://www.hrono.ru/dokum/voin1803.html>
73. Семевский В. Крестьянский вопрос в России в XVIII – первой половине XIX века. В 2-х томах. – Том 2. – СПб, 1888.
74. Пасик Я. История еврейских земледельческих колоний Юга Украины и Крыма [WWW document]. URL <http://www.evkol.nm.ru/index.htm>
75. Высочайше утвержденное 13 апреля 1835 года Положение о Евреях [WWW document]. URL http://www.hrono.info/dokum/ru_evr1835.html
76. Высочайше утвержденное 19 декабря 1844 года. Положение о подчинении Евреев в городах и уездах общему управлению, с уничтожением Еврейских кагалов [WWW document]. URL http://www.hrono.info/dokum/ru_evr1844.html
77. Осипов С. Еврейские земледельческие колонии в Новороссии // Северный Вестник. – 1890. – № 10. – С. 29-66.
78. Анцупов И. О некоторых особенностях политики царского правительства в отношении государственных крестьян Бессарабской области (1812-1869 гг.) // ЕАИВЕ за 1959 г. – М., 1961. – С. 228-242.
79. Маршалковский Ф.Я. Политику русского правительства по отношению к резешам Бессарабии в дореформенный период. // Социально-экономическое развитие Бессарабии в XIX в. Вопросы истории: Межвузовский сборник. – Кишинев, 1977.

Лыкова В. В. Группы государственных крестьян Южной Украины в первой половине XIX в.

В статье автор рассматривает социальные группы, которые составляли категорию государственных крестьян Южной Украины в первой половине XIX в. Автор обращает внимание на историческое происхождение, особенности правового положения, землевладения и землепользования разных групп государственных крестьян.

Ключевые слова: государственные крестьяне, Южная Украина, землевладение, землепользование.

Lykova V. V. The groups of the Southern Ukraine state peasants of the first half of XIX century

In the given article the author considers the social structure of the category of the Southern Ukraine state peasants in the first half of XIX century. Author draws an attention to historical origin, to legal aspects of the government, to peculiarities of the land use and land use of the separate groups which created the category of state peasants.

Keywords: state peasants, the Southern Ukraine, land-ownership, land-tenure.

УДК 94(477)“18/19”

Я. В. Бойко

РОЗСЕЛЕННЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА РОЗМІЩЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЕТНОСІВ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті висвітлюється структура розміщення, визначається кількісний склад та питома вага переселенців, що поселилися у Північному Причорномор'ї (Новоросії) в 60–90-х рр. ХІХ ст. Розкриваються особливості розселення, визначається питома вага українського, російського та білоруського етносів, що проживали на території Північного Причорномор'я на зламі ХІХ–ХХ ст. Вказується на їх роль у соціально-економічному розвитку регіону.

Ключові слова: переселенці, офіційні (легальні) переселенці, самовільні (нелегальні) переселенці, міграція, розселення, розміщення.

У Росії після 1861 р., впродовж майже чотирьох пореформених десятиліть, основними регіонами заселення, на думку відомих фахівців, були південь і південний схід Європейської частини Росії. Зауралля почало перетворюватися на центр тяжіння переселенців тільки з середини 90-х років ХІХ століття. Першість серед трьох регіонів у 60-90-х роках ХІХ в. належала, безумовно, південному, у складі якого Північне Причорномор'я, приєднане Росією в другій половині ХІХ ст. в результаті російсько-турецьких війн, що отримало згодом назву “Новоросія” (включала область Війська Донського, Катеринославську, Херсонську, Таврійську і Бессарабську губернії), прийняла упродовж указанного періоду найбільшу кількість переселенців [14, с.166; 16, с.21; 22, с.152; 23, с.9].

У дослідженні об'єктом вивчення є активний процес переселення населення центральних районів Європейської Росії у Північне Причорномор'я (Новоросію) у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., предметом – розселення переселенців та розміщення східних слов'ян на території регіону на зламі ХІХ-ХХ ст.

У запропонованій статті автор, спираючись на деякі власні праці та першоджерела, за відсутності в історіографії інших ґрунтовних досліджень з даної проблеми, ставить перед собою завдання: визначити ступінь участі населення основних районів і губерній виходу в заселенні Північного Причорномор'я впродовж 60-90-х років ХІХ ст., висвітлити розселення і питому вагу переселенців, які оселилися в Новоросії, а

також розкрити, у по губернському розрізі, особливості та характер розміщення східних слов'ян на території регіону у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (повітове висвітлення розселення та розміщення обмежене вимогами до обсягу статті – Я.Б.) [1; 2; 7; 17-21].

Найбільш активну участь у тривалому заселенні Північного Причорномор'я (Новоросії), упродовж другої половини ХVІІІ – початку ХХ ст., взяло селянство довколишніх українських, російських та білоруських губерній. Певну роль у заселенні регіону відіграли також іноземні колоністи.

У дореформений період Новоросія прийняла, після приєднання Криму, як мінімум, 1,5 мільйона переселенців [12, с.49]. У пореформений період, з 1861 по 1917 рік, на її території осіло, за попередніми даними, більше 3 мільйонів осіб [6, с.46]. Усього, упродовж ХІХ – початку ХХ ст., у регіоні поселилося, з урахуванням іноземних мігрантів, не менше 4 мільйонів переселенців. За період з 1719 по 1917 рік кількість жителів у регіоні зросла за рахунок переселенців і природного приросту населення з 665 тисяч до 16 мільйонів осіб (у 1782 р. чисельність жителів Новоросії складала 867 тис. осіб, у 1795 р. – 1,6 млн. осіб, у 1858 р. – 4,9, у 1897 р. – 10,8, і в 1917 році – 15,9 млн. осіб) [13, с.18; 15, с.438].

Скасування кріпацтва в Росії дало значний поштовх заселенню її окраїн. На цей процес впливав, з одного боку, розвиток капіталізму, а з іншого – високий природний приріст населення та погіршення соціально-економічного становища селянства центральних районів країни в пореформений час.

В умовах урядової заборони на вільне переселення, заселення Новоросії в 60-90-х роках ХІХ ст. здійснювалося в основному самовільно, найчастіше, під виглядом відхожих промислів (у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. регіон приймав щорічно понад мільйон сезонних мігрантів) [8, с.125].

Загальна кількість переселенців, що вийшли з 92 губерній Російської імперії, та розселилися протягом 60-90-х років ХІХ ст. в губерніях і областях Північного Причорномор'я (Новоросії), складала за даними Всеросійського перепису населення 1897 р. – 1237,6 тис. осіб. З них у містах і їх передмістях поселилося 531,8 тис. осіб (43%), у сільській місцевості – 705,8 тис. осіб (57%). Основну кількість переселенців Новоросії дали 45 губерній Європейської частини Росії – 1150,8 тис. осіб (93%). З них в містах регіону поселилося 479,7 тис. осіб (41,7%), у сільській місцевості – 671,1 тис. осіб (58,3%) (у відсотках, що наводяться в тексті статті, не враховані внутрішньорегіональні міжгубернські переселення в Новоросії, вказана міграція знаходить своє віддзеркалення в процентних показниках таблиць 1-3, що додаються, – Я.Б.) [17, с.36-39; 18, с.38-47; 19, с.38-43; 20, с.40-47; 21, с.44-53].

Найбільш активну участь у заселенні Новоросії, у вказані роки, взяли мігранти з 25 губерній Європейської частини Росії (див. табл. 1). Основну масу переселенців, дали губернії Центрального Чорноземного району – 385 тис. осіб (31,1%), Лівобережжя – 273 тис. осіб (22,1%) та Правобережжя – 248,4 тис. осіб (20,1%) України, а також Білорусі – 77,7 тис. осіб (6,3%). З губерній, що не входили у вказані вище райони, найбільш активну участь в заселенні Новоросії взяли переселенці з Калузької – 30,7 тис. осіб (2,5%) і Смоленської – 14,5 тис. осіб (1,2%) губерній (у розрахунках, тут і далі, за 100% взяті переселенці з 92-х губерній виходу – Я.Б.).

У містах і передмістях губерній Новоросії поселилося 531,8 тис. переселенців, що вийшли з 92 губерній Росії, з них вихідці 45 губерній Європейської частини Росії склали 479,7 тис. осіб (90,2%). Основну масу мігрантів містам Новоросії дали губернії Центрального Чорноземного району – 135,1 тис. осіб (25,4%), Правобережжя – 130,5 тис. осіб (24,5%) та Лівобережжя – 74,6 тис. осіб (14,0%) України, а також Білорусі (53,2 тис. осіб (10,0%)). З губерній, що не увійшли до перерахованих вище районів, найбільш активну участь у заселенні міст і передмість регіону взяли переселенці з Калузької – 15,9 тис. осіб (3%), Московської – 6,7 тис. осіб (1,3%), Ковенської – 6,5 тис. осіб (1,2%), Володимирської – 5,5 тис. осіб (1%), Санкт-Петербурзької – 5,2 тис. осіб (1%) і Смоленської – 5 тис. осіб (0,9%) губерній (див. табл. 2) [17, с.36-39; 18, с.38-47; 19, с.38-43; 20, с.40-47; 21, с.44-53].

Переселенці з 45 губерній Європейської частини Росії розмістилися у регіоні так: у містах Херсонської губернії – 41,9%, у містах і станицях області Війська Донського – 21,7%, у Катеринославській губернії – 16,4%, у Таврійській – 12% і в Бессарабській – 8%.

Переселенці, що вийшли з 92 губерній Росії розселилися в містах регіону таким чином: у містах Херсонської губернії – 42,3%, в області Війська Донського – 21%, у Катеринославській – 15,7%, Таврійській – 12,8% і в Бессарабській – 8,2%.

У сільській місцевості губерній і областей Новоросії поселилося 705,8 тис. переселенців з 92 губерній Росії. Вихідці з 45 губерній Європейської частини Росії склали 671 тис. осіб (95,1%). Основну масу переселенців Новоросії дали губернії Центрального Чорноземного району – 249,9 тис. осіб (35,4%), Лівобережжя – 198,4 тис. (28,1%) та Правобережжя – 117,9 тис. осіб (16,7%) України, а також Білорусі – 24,5 тис. осіб (3,5%). Значну участь в аграрному заселенні регіону взяли також переселенці з Калузької – 14,8 тис. осіб (2,1%) і Смоленської – 9,5 тис. осіб (1,3%) губерній (див. табл. 3) [17, с.36-39; 18, с.38-47; 19, с.38-43; 20, с.40-47; 21, с.44-53].

Переселенці з 45 губерній Європейської частини Росії розташувалися у сільській місцевості регіону так: у округах області Війська Донського – 39%, у повітах Катеринославської губернії – 25,3%, Таврійської – 15,1%, Херсонської – 14,6% і Бессарабської – 6%.

Переселенці з 92 губерній Росії розселилися в сільській місцевості регіону таким чином: 38,9% їх поселилося в округах області Війська Донського, 25, 1% – в повітах Катеринославської губернії, 15% – Таврійської, 14,9% – Херсонської і 6,1% – Бессарабської.

Таблиця 1

**Розміщення і питома вага переселенців, що поселилися
у Північному Причорномор'ї (Новоросії) в 60-90-х роках XIX ст.
(з урахуванням внутрішньорегіональної міжгубернської міграції)¹.**

Райони і губернії виходу	Кількість переселенців, що осіли в містах і повітах губерній Новоросії (тис. осіб об. ст.)											
	Катерино- славська		Херсонська		Таврійська		Область Війська Донського		Бессараб- ська		Разом	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
I. Центральний Чорноземний	70,10	21,9	38,40	9,8	52,00	21,8	219,00	50,8	5,50	4,9	385,00	25,8
%	18,20	—	10,00	—	13,50	—	56,90	—	1,40	—	100,00	—
1. Воронежська	4,54	1,4	3,12	0,8	2,30	1,0	88,37	20,5	1,70	1,5	100,03	6,7
2. Курська	25,87	8,1	9,29	2,4	17,89	7,5	32,14	7,5	1,05	0,9	86,24	5,8
3. Пензенська	0,71	0,2	0,95	0,2	0,85	0,4	8,25	1,9	0,17	0,2	10,94	0,7
4. Рязанська	4,35	1,4	2,93	0,7	2,04	0,9	19,09	4,4	0,42	0,4	28,83	1,9
5. Тамбовська	2,78	0,9	1,86	0,5	4,77	2,0	30,49	7,1	0,69	0,6	40,59	2,7
6. Орловська	23,42	7,3	16,32	4,2	20,98	8,8	29,88	6,9	1,16	1,0	91,75	6,2
7. Тульська	8,43	2,6	3,91	1,0	3,13	1,3	10,76	2,5	0,34	0,3	26,57	1,8
II. Білорусь	28,40	8,9	27,80	7,1	10,10	4,3	6,20	1,4	5,20	4,7	77,70	5,2
%	36,50	—	35,70	—	13,00	—	8,00	—	6,80	—	100,00	—
1. Віленська	2,56	0,8	4,68	1,2	1,50	0,6	0,80	0,2	0,79	0,7	10,34	0,7
2. Вітебська	2,78	0,9	2,26	0,6	1,12	0,5	0,92	0,2	0,29	0,3	7,37	0,5
3. Гродненська	2,46	0,8	7,53	1,9	1,57	0,7	0,66	0,1	2,14	1,9	14,37	1,0
4. Мінська	8,12	2,5	7,50	1,9	2,86	1,2	1,55	0,4	1,12	1,0	21,15	1,4
5. Могильовська	12,46	3,9	5,79	1,5	3,05	1,3	2,27	0,5	0,90	0,8	24,46	1,6
III. Правобережна Україна	18,60	5,8	151,40	38,7	19,10	8,0	5,00	1,2	54,30	48,7	248,40	16,7
%	7,50	—	60,90	—	7,70	—	2,10	—	21,80	—	100,00	—
1. Київська	14,96	4,7	78,53	20,1	12,17	5,1	3,64	0,8	6,37	5,7	115,67	7,8
2. Подільська	1,75	0,5	54,77	14,0	4,77	2,0	0,81	0,2	41,79	37,5	103,88	7,0
3. Волинська	1,89	0,6	18,07	4,6	2,15	0,9	0,65	0,2	6,10	5,5	28,85	1,9
IV. Лівобережна Україна	95,90	30,0	42,70	10,9	55,50	23,3	74,00	17,2	4,80	4,3	273,00	18,3
%	35,20	—	15,70	—	20,30	—	27,10	—	1,70	—	100,00	—
1. Полтавська	46,91	14,7	27,31	7,0	33,45	14,0	19,46	4,5	1,67	1,5	128,79	8,6
2. Харківська	33,04	10,3	4,34	1,1	9,32	3,9	45,88	10,7	0,65	0,6	93,22	6,3
3. Чернігівська	15,99	5,0	11,10	2,8	12,74	5,4	8,63	2,0	2,45	2,2	50,90	3,4
V. Решта значу- щих губерній	27,20	8,5	22,00	5,6	13,00	5,5	22,60	5,3	2,80	2,5	87,60	5,9
%	31,00	—	25,10	—	14,80	—	25,80	—	3,20	—	100,00	—
1. Калузька	10,45	3,3	8,55	2,2	5,13	2,2	5,83	1,4	0,71	0,6	30,66	2,1
2. Смоленська	8,22	2,6	1,85	0,5	1,40	0,6	2,71	0,6	0,29	0,3	14,48	1,0
3. Володимирська	1,01	0,3	2,10	0,5	1,07	0,5	4,07	1,0	0,26	0,2	8,50	0,6
4. Московська	1,90	0,6	2,59	0,7	1,55	0,6	2,97	0,7	0,44	0,4	9,45	0,6
5. С-Петербурзька	1,36	0,4	2,45	0,6	1,56	0,7	1,33	0,3	0,43	0,4	7,13	0,5
6. Нижегородська	1,64	0,5	0,62	0,1	0,80	0,3	4,76	1,1	0,11	0,1	7,93	0,5
7. Ковенська	2,59	0,8	3,88	1,0	1,48	0,6	0,97	0,2	0,57	0,5	9,48	0,6
VI. Всього по розділах I-V	240,20	75,1	282,30	72,2	149,60	62,8	326,90	75,9	72,60	65,1	1071,70	71,9
%	22,40	—	26,30	—	14,00	—	30,50	—	6,80	—	100,00	—
VII. З 45 губ. Єв- ропейської Росії	248,40	77,7	299,10	76,5	159,40	66,9	365,90	84,9	78,10	70,0	1150,80	77,2
%	21,60	—	26,00	—	13,80	—	31,80	—	6,80	—	100,00	—
VIII. З 4 губ. Новоросії²	58,60	18,3	61,00	15,6	64,60	27,1	44,70	10,4	24,60	22,1	253,50	17,0
%	23,10	—	24,10	—	25,50	—	17,60	—	9,70	—	100,00	—
IX. З 49 губ. Єв- ропейської Росії	307,00	96,0	360,10	92,1	223,90	94,0	410,60	95,3	102,70	92,1	1404,30	94,2

%	21,90	—	25,70	—	15,90	—	29,20	—	7,30	—	100,00	—
Х. 3 92 губ. Рос. імперії³	261,30	81,7	329,90	84,4	173,60	72,9	385,90	89,6	86,90	77,9	1237,60	83,0
%	21,10	—	26,70	—	14,00	—	31,20	—	7,00	—	100,00	—
ХІ. 3 96 губ. Рос. імперії	319,90	100,0	390,90	100,0	238,20	100,0	430,60	100,0	111,50	100,0	1491,10	100,0
%	21,40	—	26,20	—	16,00	—	28,90	—	7,50	—	100,00	—

¹ Табл. 1 складена автором у результаті детального опрацювання джерел: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Т. III. – С. 36-39; Т. XII. – С. 38-47; Т. XIII. – С. 38-43; Т. XVIII. – С. 40-47; Т. XLI. – С. 44-53. – Спб., 1904.

² В розділі VIII представлені узагальнені підсумки внутрішньорегіональної міжгубернської міграції.

³ Без даних по 4 губерніях Новоросії.

Таблиця 2

**Розміщення і питома вага переселенців, що поселилися в містах
Північного Причорномор'я (Новоросії) в 60-90-х рр. ХІХ ст. (з урахуванням внутрішньоре-
гіональної міжгубернської міграції)¹.**

Райони і губернії виходу	Кількість переселенців в містах губерній Новоросії (тис. осіб об. ст.):											
	Катерино- славська		Херсонська		Таврійська		Область Війська Донського		Бессараб- ська		Разом	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
I. Центральний Чорноземний	17,30	18,0	30,80	11,8	21,10	22,0	62,90	51,9	3,10	5,4	135,10	21,4
%	12,80	—	22,80	—	15,60	—	46,50	—	2,30	—	100,00	—
1. Воронежська	1,07	1,1	2,57	1,0	0,94	0,9	16,57	13,7	0,65	1,1	21,80	3,5
2. Курська	6,35	6,6	7,16	2,7	6,98	7,3	12,57	10,4	0,65	1,1	33,71	5,3
3. Пензенська	0,26	0,3	0,81	0,3	0,50	0,5	2,27	1,9	0,07	0,1	3,91	0,6
4. Рязанська	0,97	1,0	2,42	1,0	0,87	0,9	7,66	6,3	0,27	0,5	12,20	1,9
5. Тамбовська	0,84	0,9	1,56	0,6	1,72	1,8	7,72	6,4	0,52	0,9	12,36	2,0
6. Орловська	6,25	6,5	12,99	5,0	8,39	8,8	12,09	9,9	0,70	1,2	40,43	6,4
7. Тульська	1,54	1,6	3,26	1,2	1,68	1,8	3,98	3,3	0,21	0,4	10,67	1,7
II. Білорусь	16,30	17,0	23,20	8,8	6,30	6,6	4,10	3,4	3,30	5,9	53,20	8,4
%	30,60	—	43,60	—	11,80	—	7,70	—	6,30	—	100,00	—
1. Віленська	1,43	1,5	3,99	1,5	1,01	1,1	0,59	0,5	0,56	1,0	7,58	1,2
2. Вітебська	1,44	1,5	1,72	0,7	0,62	0,6	0,55	0,5	0,15	0,3	4,49	0,7
3. Гродненська	1,47	1,5	6,42	2,4	1,04	1,1	0,51	0,4	1,39	2,5	10,84	1,7
4. Мінська	5,88	6,1	6,57	2,5	1,87	2,0	1,30	1,1	0,79	1,4	16,41	2,6
5. Могильовська	6,04	6,3	4,51	1,7	1,76	1,8	1,16	0,9	0,44	0,8	13,91	2,2
III. Правобережна Україна	9,30	9,7	89,70	34,2	5,70	6,0	2,00	1,6	23,80	41,9	130,50	20,7
%	7,00	—	68,80	—	4,40	—	1,50	—	18,30	—	100,00	—
1. Київська	7,45	7,8	41,15	15,7	3,06	3,2	1,12	0,9	3,72	6,5	56,50	8,9
2. Подільська	0,80	0,8	32,42	12,3	1,68	1,8	0,47	0,4	16,24	28,6	51,61	8,2
3. Волинська	1,01	1,1	16,19	6,2	0,94	1,0	0,41	0,3	3,86	6,8	22,41	3,6
IV. Лівобережна Україна	22,00	22,9	21,90	8,3	12,70	13,2	16,00	13,2	2,00	3,6	74,60	11,8
%	29,40	—	29,40	—	17,00	—	21,50	—	2,70	—	100,00	—
1. Полтавська	11,73	12,3	12,71	4,8	6,31	6,6	3,55	2,9	0,85	1,5	35,15	5,6
2. Харківська	5,83	6,1	3,05	1,2	3,46	3,6	10,17	8,4	0,41	0,7	22,92	3,6
3. Чернігівська	4,39	4,6	6,14	2,3	2,89	3,0	2,30	1,9	0,77	1,4	16,49	2,6
V. Решта значущих губ.	10,00	10,4	18,60	7,1	6,90	7,2	11,80	9,7	1,70	3,0	49,00	7,8
%	20,40	—	38,00	—	14,00	—	24,10	—	3,50	—	100,00	—
1. Калузька	4,00	4,2	7,15	2,7	1,97	2,1	2,39	2,0	0,38	0,7	15,89	2,5
2. Смоленська	1,88	1,9	1,43	0,5	0,71	0,7	0,75	0,6	0,20	0,3	4,97	0,8
3. Володимирська	0,48	0,5	1,68	0,6	0,71	0,7	2,42	2,0	0,17	0,3	5,46	0,9
4. Московська	1,03	1,1	2,32	0,9	1,09	1,1	2,01	1,7	0,28	0,5	6,73	1,1

5. С-Петербурзька	0,71	0,7	2,18	0,8	1,11	1,2	0,86	0,7	0,29	0,5	5,15	0,8
6. Нижегородська	0,79	0,8	0,52	0,2	0,40	0,4	2,59	2,1	0,07	0,1	4,37	0,7
7. Ковенська	1,14	1,2	3,30	1,3	0,93	1,0	0,76	0,6	0,34	0,6	6,46	1,0
VI. Всього по розділах I-V	74,90	78,3	184,20	70,2	52,70	55,1	96,80	79,9	33,90	59,7	442,40	70,0
%	16,90	—	41,60	—	11,90	—	21,90	—	7,70	—	100,00	—
VII. 3 45 губ. Єв-роп. Росії	78,80	82,3	200,90	76,6	57,70	60,4	104,30	86,1	38,00	66,9	479,70	75,9
%	16,40	—	41,90	—	12,00	—	21,70	—	8,00	—	100,00	—
VIII. 3 4 губ. Ново-росії²	11,90	12,4	37,60	14,3	27,60	28,9	9,60	7,9	13,20	23,2	99,90	15,8
%	11,90	—	37,60	—	27,60	—	9,60	—	13,20	—	100,00	—
IX. 3 49 губ. Єв-роп. Росії	90,70	94,7	238,50	90,9	85,30	89,3	113,90	94,0	51,20	90,1	579,60	91,8
%	15,70	—	41,10	—	14,70	—	19,70	—	8,80	—	100,00	—
X. 3 92 губ. Рос. імперії³	83,80	87,6	224,80	85,7	68,00	71,1	111,60	92,1	43,60	76,8	531,80	84,2
%	15,70	—	42,30	—	12,80	—	21,00	—	8,20	—	100,00	—
XI. 3 96 губ. Рос. імперії	95,70	100,0	262,40	100,0	95,60	100,0	121,20	100,0	56,80	100,0	631,70	100,0
%	15,20	—	41,50	—	15,10	—	19,20	—	9,00	—	100,00	—

¹ Табл. 2 складена автором у результаті детального опрацювання джерел: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т. III. – С. 36-39; Т. XII. – С. 38-47; Т. XVIII. – С. 40-47; Т. XLI. – С. 44-53; Т. XIII. – С. 38-43. – СПб., 1904.

² В розділі VIII представлені узагальнені підсумки внутрішньорегіональної міжгубернської міграції.

³ Без даних по 4 губерніях Новоросії.

Таблиця 3

**Розміщення і питома вага переселенців, що поселилися
в сільській місцевості губерній Новоросії в 60-90-х рр. XIX ст.
(з урахуванням внутрішньорегіональної міжгубернської міграції)¹.**

Райони і губернії виходу	Кількість переселенців в повітах і округах губерній Новоросії (тис. душ об. ст.):											
	Катерино-славська		Херсонська		Таврійська		Область Війська Донського		Бессараб-ська		Разом	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
I. Центральний Чорноземний	52,80	23,6	7,60	5,9	30,90	21,7	156,10	50,4	2,50	4,5	249,90	29,1
%	21,10	—	3,00	—	12,40	—	62,50	—	1,00	—	100,00	—
1. Воронежська	3,46	1,5	0,55	0,5	1,37	1,0	71,80	23,2	1,05	1,9	78,23	9,1
2. Курська	19,52	8,7	2,13	1,7	10,91	7,7	19,57	6,3	0,40	0,7	52,52	6,1
3. Пензенська	0,46	0,2	0,14	0,8	0,36	0,2	5,98	1,9	0,10	0,2	7,03	0,8
4. Рязанська	3,38	1,5	0,52	0,3	1,16	0,8	11,42	3,7	0,15	0,3	16,63	1,9
5. Тамбовська	1,94	0,9	0,30	0,2	3,05	2,1	22,77	7,4	0,17	0,3	28,23	3,2
6. Орловська	17,17	7,7	3,33	1,9	12,59	8,9	17,78	5,7	0,46	0,8	51,33	6,0
7. Тульська	6,89	3,1	0,65	0,5	1,40	1,0	6,78	2,2	0,13	0,2	15,90	1,9
II. Білорусь	12,10	5,4	4,60	3,6	3,80	2,7	2,10	0,7	1,90	3,5	24,50	2,8
%	49,50	—	18,60	—	15,60	—	8,50	—	7,80	—	100,00	—
1. Віленська	1,13	0,5	0,69	0,5	0,50	0,3	0,21	0,1	0,23	0,4	2,76	0,3
2. Вітебська	1,34	0,6	0,54	0,4	0,49	0,3	0,37	0,1	0,14	0,3	2,88	0,3
3. Гродненська	0,99	0,4	1,11	0,9	0,54	0,4	0,15	0,1	0,75	1,4	3,53	0,4
4. Мінська	2,24	1,0	0,94	0,7	0,98	0,7	0,25	0,1	0,33	0,6	4,74	0,6
5. Могильовська	6,41	2,9	1,28	1,0	1,30	1,0	1,11	0,4	0,46	0,8	10,55	1,2
III. Правобережна Україна	9,30	4,2	61,60	48,0	13,40	9,4	3,10	1,0	30,40	55,6	117,90	13,7
%	7,90	—	52,30	—	11,40	—	2,60	—	25,80	—	100,00	—

1. Київська	7,52	3,4	37,38	29,1	9,11	6,4	2,51	0,8	2,66	4,3	59,17	6,9
2. Подільська	0,95	0,4	22,35	17,4	3,09	2,2	0,34	0,1	25,55	46,7	52,27	6,1
3. Волинська	0,88	0,4	1,88	1,5	1,21	0,8	0,24	0,1	2,24	4,1	6,44	0,7
IV. Лівобережна Україна	74,00	33,0	20,90	16,2	42,80	30,0	58,00	18,7	2,70	5,0	198,40	23,1
%	37,30	—	10,50	—	21,60	—	29,20	—	1,40	—	100,00	—
1. Полтавська	35,17	15,7	14,59	11,4	27,14	19,0	15,91	5,1	0,82	1,5	93,64	10,9
2. Харківська	27,21	12,1	1,30	1,0	5,86	4,1	35,71	11,5	0,23	0,4	70,31	8,2
3. Чернігівська	11,61	5,2	4,96	3,8	9,84	6,9	6,33	2,1	1,68	3,1	34,42	4,0
V. Решта значущих губ.	17,10	7,6	3,40	2,6	6,10	4,3	10,90	3,5	1,10	2,0	38,60	4,5
%	44,30	—	8,80	—	15,80	—	28,20	—	2,90	—	100,00	—
1. Калузька	6,45	2,9	1,39	1,1	3,16	2,2	3,43	1,1	0,34	0,6	14,80	1,7
2. Смоленська	6,34	2,8	0,42	0,3	0,68	0,5	1,96	0,6	0,10	0,2	9,51	1,1
3. Володимирська	0,53	0,2	0,41	0,3	0,36	0,3	1,65	0,5	0,09	0,2	3,05	0,4
4. Московська	0,87	0,4	0,28	0,2	0,46	0,3	0,96	0,3	0,16	0,3	2,73	0,3
5. С-Петербурзька	0,65	0,3	0,26	0,2	0,46	0,3	0,48	0,2	0,14	0,2	1,98	0,2
6. Нижегородська	0,84	0,4	0,10	0,1	0,40	0,3	2,17	0,7	0,04	0,1	3,55	0,4
7. Ковенська	1,44	0,6	0,57	0,4	0,56	0,4	0,21	0,1	0,23	0,4	3,02	0,4
VI. Всього по розділах I-V	165,30	73,7	98,10	76,3	97,00	68,0	230,20	74,4	38,60	70,6	629,30	73,2
%	26,30	—	15,60	—	15,40	—	36,60	—	6,10	—	100,00	—
VII. 3 45 губ. Європ. Росії	169,60	75,6	98,30	76,5	101,70	71,3	261,50	84,5	40,10	73,3	671,10	78,1
%	25,30	—	14,60	—	15,10	—	39,00	—	6,00	—	100,00	—
VIII. 3 4 губ. Новоросії²	46,70	20,8	23,40	18,2	36,90	25,9	35,10	11,3	11,40	20,8	153,60	17,9
%	30,40	—	15,30	—	24,00	—	22,90	—	7,40	—	100,00	—
IX. 3 49 губ. Європейської Росії	216,30	96,5	121,70	94,7	138,60	97,1	296,60	95,9	51,50	94,1	824,70	96,0
%	26,20	—	14,80	—	16,80	—	36,00	—	6,20	—	100,00	—
X. 3 92 губ. Рос. імперії³	177,50	79,2	105,10	81,8	105,70	74,1	274,30	88,7	43,30	79,2	705,80	82,1
%	25,10	—	14,90	—	15,00	—	38,90	—	6,10	—	100,00	—
XI. 3 96 губ. Рос. імперії	224,20	100,0	128,50	100,0	142,60	100,0	309,40	100,0	54,70	100,0	859,40	100,0
%	26,10	—	14,90	—	16,60	—	36,00	—	6,40	—	100,00	—

¹ Табл. 3 складена автором в результаті детального опрацювання джерел: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. – Т.III. – С. 36-39; Т. XII. – С. 38-47; Т. XVIII. – С. 40-47; Т. XLI. – С. 44-53; Т. XIII. – С. 38-43. – СПб., 1904.

² В розділі VIII представлені узагальнені підсумки внутрішньорегіональної міжгубернської міграції.

³ Без даних по 4 губерніям Новоросії.

Переселенці, що поселилися у Північному Причорномор'ї, відіграли важливу роль в утворенні найбільшого на півдні Росії ринку праці, прискорили процес формування ринкових відносин та розвиток продуктивних сил у регіоні, перетворили його, спільно з місцевим селянством і прийшлими сезонними робітниками, у провідний центр країни по виробництву товарного зерна, що поставлялося на внутрішній і зовнішній ринки [3, с.96; 4, с.48; 5, с.87].

Основними етносами, що активно заселяли Північне Причорномор'я (Новоросію), у другій половині XVIII – на початку ХХ ст., були українці і росіяни. Перші із них складали у регіоні, у кінці ХІХ ст. 4,6 млн. осіб (42,9%), другі – 3,2 млн. осіб (30%) від загальної кількості населення Новоросії. У процесі заселення регіону українці віддавали перевагу розселенню у сільській місцевості. Росіяни, як і в першій половині ХІХ ст., окрім розселення в сільській місцевості, брали активну участь у заселенні та розбудові міст регіону.

Чисельність росіян, що проживали у 38 містах регіону досягала, наприкінці ХІХ ст., мільйона жителів (48%), кількість українців – майже 300 тис. осіб (15,5%). Представники білоруського етносу – третьою складовою частини східного слов'янства, становили у регіоні 58,4 тис. (0,5%), у містах – 7,2 тис. осіб (0,4%) [17, с.70-73; 18, с.78-81; 19, с.74-77; 20, с.90-95; 21, с.94-97].

Питома вага східних слов'ян складала у Північному Причорномор'ї наприкінці XIX ст. 73,2%, у містах – 63,8%, у сільській місцевості – 75,2% (по губернський розріз наведено в табл. 4).

Відомо, що роль і значення того чи іншого етносу в соціально-економічному розвитку території довготривалого перебування визначається, насамперед, його чисельністю, розселенням та місцем в системі суспільного розподілу праці на певному етапі історичного розвитку.

Український етнос, як зазначалось вище, був найчисельнішим серед 57 етносів, що проживали у Північному Причорномор'ї на зламі XIX-XX ст. За даними першого Всеросійського перепису населення 1897 р. чисельність українців, що проживали в чотирьох вищевказаних губерніях та області, складала 4628,9 тис. осіб.

З них у містах Північного Причорномор'я мешкало 298,5 тис. українців (6,4%), а в сільській місцевості – 4330,4 тис. осіб (93,6%) – див. табл. 5. Питома вага українців, що проживали в містах Новоросії, у співвідношенні з іншими етносами становила 15,5%, у сільській місцевості – 48,9%, у цілому в регіоні – 42,9% [17, с.70-73; 18, с.78-81; 19, с.74-77; 20, с.90-95; 21, с.94-97].

Таблиця 4

**Розселення та питома вага східних слов'ян
у Північному Причорномор'ї (Новоросії) у кінці XIX – на початку XX ст.***

Губернії, області, регіони	Чисельність усіх жителів	Розміщення східних слов'ян в Новоросії (тис. осіб об.ст.)								
		в містах			у сільській місцевості			в містах і селах		
		Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення
	абс.	абс.	%	%	абс.	%	%	абс.	%	%
1. Катеринославська	2113,7	165,8	68,8	13,4	1669,6	89,2	25,0	1835,4	86,8	23,2
%	100,0	9,0	—	—	91,0	—	—	100,0	—	—
2. Херсонська	2733,6	492,6	62,4	40,0	1567,7	80,6	23,5	2060,3	75,4	26,1
%	100,0	23,9	—	—	76,1	—	—	100,0	—	—
3. Таврійська	1447,8	172,9	59,8	14,0	852,4	73,6	12,8	1025,3	70,8	13,0
%	100,0	16,9	—	—	83,1	—	—	100,0	—	—
4. Центр. Новоросія	6295,1	831,3	63,0	67,4	4089,7	82,2	61,3	4921,0	78,2	62,3
%	100,0	16,9	—	—	83,1	—	—	100,0	—	—
5. Обл. В. Донського	2564,2	283,1	88,8	23,0	2158,7	96,1	32,4	2441,8	95,2	30,9
%	100,0	11,6	—	—	88,4	—	—	100,0	—	—
6. Бессарабська	1935,4	118,1	40,3	9,6	419,8	25,6	6,3	537,9	27,8	6,8
%	100,0	22,0	—	—	78,0	—	—	100,0	—	—
7. Новоросія	10794,7	1232,5	63,8	100,0	6668,2	75,2	100,0	7900,7	73,2	100,0
%	100,0	15,6	—	—	84,4	—	—	100,0	—	—

* Таблиця 4 складена Я. В. Бойко. Розрахунки зроблені автором за матеріалами джерел: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Т. XIII. – Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – С. 74-77; те ж. – Т. XVIII. Херсонская губерния. – СПб., 1904. – С. 90-95; те ж. – Т. XLI. – Таврическая губерния. – СПб., 1904. – С. 94-97; те ж. – Т. XII. Область войска Донского. – СПб., 1904. – С. 78-81; те ж. – Т. III. Бессарабская губерния. – СПб., 1904. – С. 70-73.

Таблиця 5

**Розселення та питома вага українського етносу
у Північному Причорномор'ї (Новоросії) в кінці XIX – на початку XX ст.***

Губернії, регіони	Розміщення українців в Новоросії (тис. осіб об. ст.)								
	в містах			у сільській місцевості			в містах і селах		
	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення
	абс.	%	%	абс.	%	%	абс.	%	%
1. Катеринославська	65,2	27,0	21,9	1391,2	74,3	32,1	1456,4	68,9	31,5
%	4,5	—	—	95,5	—	—	100,0	—	—
2. Херсонська	135,9	17,2	45,5	1326,1	68,2	30,6	1462,0	53,5	31,6

%	9,3	—	—	90,7	—	—	100,0	—	—
3. Таврійська	30,2	10,4	10,1	580,9	50,1	13,4	611,1	42,2	13,2
%	4,9	—	—	95,1	—	—	100,0	—	—
4. Центральна Новоросія	231,3	17,5	77,5	3298,2	66,3	76,2	3529,5	56,1	76,3
%	6,6	—	—	93,4	—	—	100,0	—	—
5. Бессарабська	46,2	15,8	15,5	333,5	20,3	7,7	379,7	19,6	8,2
%	12,2	—	—	87,8	—	—	100,0	—	—
6. Обл. В. Донського	21,0	6,6	7,0	698,7	31,1	16,1	719,7	28,1	15,5
%	2,9	—	—	97,1	—	—	100,0	—	—
7. Новоросія	298,5	15,5	100,0	4330,4	48,9	100,0	4628,9	42,9	100,0
%	6,4	—	—	93,6	—	—	100,0	—	—

* Таблиця 5 складена Я.В. Бойко. Розрахунки зроблені автором за матеріалами джерел: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Т. XIII. – Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – С. 74-77; те ж. – Т. XVIII. Херсонская губерния. – СПб., 1904. – С. 90-95; те ж. – Т. XLI. – Таврическая губерния. – СПб., 1904. – С. 94-97; те ж. – Т. III. Бессарабская губерния. – СПб., 1904. – С. 70-73; те ж. – Т. XII. Область войска Донского. – СПб., 1904. – С. 78-81.

Найбільша кількість українців проживала в Херсонській губернії – 1462 тис. осіб. З них 135,9 тис. (9,3%) були жителями міст, а 1326 тис. осіб (90,7%) мешкали в сільській місцевості. Питома вага українців складала у містах губернії – 17,2%, у сільській місцевості – 68,2%.

Друге місце за чисельністю українців займала Катеринославська губернія, де вони склали 1456 тис. осіб. З них у містах проживало 65,2 тис. (4,5%), у сільській місцевості – 1391 тис. осіб (95,5%). Питома вага українців, у співвідношенні з іншими етносами у містах губернії становила 27,0%, у сільській місцевості – 74,3%.

Третє місце за чисельністю посідала область Війська Донського, де проживало 719,7 тис. українців. З них 21 тис. (2,9%) були жителями міст і станиць, а 698,7 тис. (97,1%) мешкали в сільській місцевості. Питома вага українців становила в містах та станицях області 6,6%, у сільській місцевості – 31,1%.

Дещо менша кількість українців проживала в Таврійській губернії – 611 тис. осіб. З них 30,2 тис. (4,9%) мешкали в містах, а 581 тис. осіб (95,1%) – у сільській місцевості. Питома вага українців складала у містах губернії – 10,4%, у сільській місцевості – 50,1%.

Останнє місце за чисельністю українців займала Бессарабська губернія, де їх налічувалося 379,7 тис. осіб. З них у містах нараховувалося 46,2 тис. (12,2%), у сільській місцевості – 333,5 тис. осіб (87,8%). Питома вага українців у співвідношенні з іншими етносами становила в містах губернії 15,8%, у сільській місцевості – 20,3%.

Російський етнос на зламі ХІХ-ХХ ст. займав перше місце серед міських жителів і друге, після українського, серед сільських жителів Північного Причорномор'я. Після скасування кріпосного права росіяни, як і в першій половині ХІХ ст., відігравали в Новоросії провідну роль у розбудові і розвитку міст, промисловості, транспорту та супутньої інфраструктури.

За даними першого Всеросійського перепису населення 1897 р. чисельність представників російського етносу, що проживали в Новоросії, складала 3,2 мільйона осіб. З них у містах – 926,7 тис. (28,8%), у сільській місцевості – 2286,7 тис. осіб (71,2%). Питома вага росіян, що проживали в містах Новоросії, становила, по відношенню до решти етносів міст – 48,0%, у сільській місцевості, по відношенню до решти етносів села – 25,8%, у регіоні – 29,8% (див. табл. 6) [17, с.70-73; 18, с.78-81; 19, с.74-77; 20, с.90-95; 21, с.94-97].

Таблиця 6

**Розселення та питома вага російського етносу
у Північному Причорномор'ї (Новоросії) в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.***

Губернії, області, регіон	Чисельність усіх жителів	Розміщення росіян в Новоросії (тис. осіб об. ст.):								
		в містах			в сільській місцевості			в містах та селищах		
		Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення
	абс.	абс.	%	%	абс.	%	%	абс.	%	%
1. Катеринославська	2113,7	98,1	40,7	10,6	266,9	14,3	11,7	365,0	17,3	11,4
%	100,0	26,9	—	—	73,1	—	—	100,0	—	—
2. Херсонська	2733,6	354,7	45,0	38,3	220,6	11,3	9,6	575,3	21,1	17,9
%	100,0	61,7	—	—	38,3	—	—	100,0	—	—
3. Таврійська	1447,8	142,1	49,1	15,3	262,4	22,7	11,5	404,5	27,9	12,6

%	100,0	35,1	—	—	64,9	—	—	100,0	—	—
4. Центр. Новоросія	6295,1	594,9	45,1	64,2	749,9	15,1	32,8	1344,9	21,4	41,9
%	100,0	44,2	—	—	55,8	—	—	100,0	—	—
5. Обл. В. Донського	2564,2	260,3	81,7	28,1	1452,6	64,7	63,5	1712,9	66,8	53,3
%	100,0	15,2	—	—	84,8	—	—	100,0	—	—
6. Бессарабська	1935,4	71,6	24,4	7,7	84,2	5,1	3,7	155,8	8,1	4,8
%	100,0	46,0	—	—	54,0	—	—	100,0	—	—
7. Новоросія	10794,7	926,7	48,0	100,0	2286,7	25,8	100,0	3213,4	29,8	100,0
%	100,0	28,8	—	—	71,2	—	—	100,0	—	—

*Таблиця 6 складена Я.В. Бойко. Розрахунки зроблені автором за матеріалами джерел: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Т. XIII. – Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – С. 74-77; те ж. – Т. XVIII. Херсонская губерния. – СПб., 1904. – С. 90-95; те ж. – Т. XLI. – Таврическая губерния. – СПб., 1904. – С. 94-97; те ж. – Т. XII. Область войска Донского. – СПб., 1904. – С. 78-81; те ж. – Т. III. Бессарабская губерния. – СПб., 1904. – С. 70-73.

Найбільша кількість росіян проживала в області Війська Донського (1712,9 тис. осіб). З них 260,3 тис. (15,2%) були жителями міст, а 1452,6 тис. осіб (84,8%) жили в сільській місцевості. Питома вага росіян складала в області 66,8%, у містах – 81,7%, у сільській місцевості – 64,7%.

Друге місце за чисельністю росіян займала Херсонська губернія (575,4 тис. осіб). З них у містах проживало 354,7 тис. (61,7%), у сільській місцевості – 220,6 тис. осіб (38,3%). Питома вага росіян становила в містах 45,0%, у сільській місцевості – 11,3%, у губернії – 21,1%.

Третє місце за чисельністю росіян займала Таврійська губернія (404,5 тис. осіб). З них 142,1 тис. (35,1%) жили в містах, 262,4 тис. (64,9%) – у сільській місцевості. Питома вага росіян у містах становила 49,1%, у сільській місцевості – 22,7%, у губернії – 27,9%.

Чисельність російського етносу в Північній Таврії (Бердянському, Дніпровському і Мелітопольському повітах) складала 223,5 тис. осіб (55,3%) від загальної кількості росіян, що жили в губернії. З них у містах проживало 33,3 тис. (14,9%), в сільській місцевості – 190,2 тис. осіб (85,1%). Питома вага російського етносу у містах Північної Таврії становила 54,6%, у сільській місцевості – 22,6%, разом у трьох північних, материкових повітах – 24,8%.

Чисельність російського етносу, що проживав у Криму, складала 181 тис. осіб. З них, в містах – 108,7 тис. (60%), в сільській місцевості – 72 тис. осіб (40%). Питома вага росіян становила у містах Криму 47,6% від загальної чисельності міського населення, в сільській місцевості – 22,7% від загальної чисельності сільського населення, разом на півострові – 33,1%.

Четверте місце за чисельністю росіян займала Катеринославська губернія (365,0 тис. осіб). З них 98,1 тис. осіб (26,9%) жили в містах, 266,9 тис. (73,1%) – у сільській місцевості. Питома вага росіян у губернії становила – 17,3%, у містах – 40,7%, у сільській місцевості – 14,3%.

Останнє, п'яте місце за чисельністю росіян займала Бессарабська губернія (155,8 тис. осіб). З них 71,6 тис. осіб (46,0%) жили в містах, 84,2 тис. (54,0%) – у сільській місцевості. Питома вага росіян становила у губернії 8,1%, у містах 24,4%, у сільській місцевості 5,1%.

Білоруський етнос на зламі XIX-XX ст. посів серед східних слов'ян Північного Причорномор'я, за чисельністю, третє місце. Більша частина білорусів мешкала у сільській місцевості регіону.

За даними першого Всеросійського перепису населення 1897 р. чисельність представників білоруського етносу, що проживали в Новоросії, складала 58,4 тис. осіб. З них у містах – 7,2 тис. (12,4%), у сільській місцевості – 51,2 тис. осіб (87,6%) – див. табл. 7.

Таблиця 7

**Розселення та питома вага білоруського етносу
у Північному Причорномор'ї (Новоросії) в кінці XIX – на початку XX ст.***

Губернії, регіони	Розміщення білорусів в Новоросії (тис. осіб об. ст.)								
	в містах			у сільській місцевості			в містах і селах		
	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення	Кількість осіб	Питома вага відносно інших етносів	Міжгубернське розміщення
	абс.	%	%	абс.	%	%	абс.	%	%
1. Катеринославська	2,54	1,1	35,20	11,5	0,60	22,5	14,05	0,7	24,10
%	18,10	—	—	81,9	—	—	100,00	—	—
2. Херсонська	1,95	0,2	27,00	21,0	1,10	41,0	22,96	0,8	39,30
%	8,50	—	—	91,5	—	—	100,00	—	—
3. Таврійська	0,63	0,2	8,70	9,1	0,80	17,8	9,73	0,7	16,70
%	6,50	—	—	93,6	—	—	100,00	—	—

4. Центральна Новоросія	5,12	0,4	70,90	41,6	0,80	81,4	46,74	0,7	80,10
%	11,00	—	—	89,0	—	—	100,00	—	—
5. Бесарабська	0,34	0,1	4,70	2,1	0,10	4,2	2,47	0,1	4,20
%	13,80	—	—	86,2	—	—	100,00	—	—
6. Область В. Донського	1,76	0,6	24,30	7,4	0,30	14,5	9,16	0,4	15,70
%	19,20	—	—	80,8	—	—	100,00	—	—
7. Новоросія	7,22	0,4	100,00	51,2	0,60	100,0	58,37	0,5	100,00
%	12,40	—	—	87,6	—	—	100,00	—	—

* Таблиця 7 складена Я.В. Бойко. Розрахунки зроблені автором за матеріалами джерел: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – Т. XIII. – Екатеринославская губерния. – СПб., 1904. – С. 74-77; те ж. – Т. XVIII. Херсонская губерния. – СПб., 1904. – С. 90-95; те ж. – Т. XLI. – Таврическая губерния. – СПб., 1904. – С. 94-97; те ж. – Т. III. Бессарабская губерния. – СПб., 1904. – С. 70-73; те ж. – Т. XII. Область войска Донского. – СПб., 1904. – С. 78-81.

Найбільше білорусів проживало в Херсонській губернії – 23,0 тис. осіб. З них 2 тис. (8,5%) були жителями міст, а 21 тис. осіб (91,5%) мешкали в сільській місцевості. Питома вага білорусів складала в губернії 0,8%, у містах – 0,2%, у сільській місцевості – 1,1%. Друге місце за чисельністю білорусів займала Катеринославська губернія, де вони складали 14,1 тис. осіб. З них у містах проживало 2,5 тис. (18,1%), у сільській місцевості – 11,5 тис. осіб (81,9%). Питома вага білорусів, у співвідношенні з іншими етносами становила в губернії 0,7%, у містах – 1,1%, у сільській місцевості – 0,6%. Третє місце за чисельністю білорусів посідала Таврійська губернія, де проживало 9,7 тис. осіб. З них 0,6 тис. (6,5%) мешкали в містах, а 9,1 тис. (93,6%) – в сільській місцевості. Питома вага білорусів складала в губернії 0,7%, в містах губернії – 0,2%, у сільській місцевості – 0,8%. Деяко менша кількість білорусів проживала в області Війська Донського – 9,2 тис. осіб. З них 1,8 тис. осіб (19,2%) були жителями міст і станиць, а 7,4 тис. (80,8%) проживали у сільській місцевості. Питома вага білорусів складала в області 0,4%, в містах та станицях області 0,6%, у сільській місцевості – 0,3%. Останнє місце за чисельністю білорусів займала Бессарабська губернія, де їх налічувалося 2,5 тис. осіб. З них у містах нараховувалося 0,3 тис. (12,2%), у сільській місцевості – 2,1 тис. осіб (87,8%). Питома вага білорусів у співвідношенні з іншими етносами становила в губернії 0,1%, такою ж вона була у містах та сільській місцевості.

Кількісний аналіз погубернського і повітового розміщення російського етносу в Північному Причорномор'ї свідчить про його домінування у містах регіону та про більш збалансоване розселення на вказаній території [20, с.355-359]. Що до українського етносу, то його домінування у сільській місцевості регіону пов'язане зі сталими трудовими традиціями притаманними українському селянству, яке у своїй діяльності тривалий час віддавало перевагу землеробству, скотарству та супутнім промислам [10, с.90-92; 11, с.3-4]. Перевагу розміщенню у сільській місцевості, що видно з таблиці, віддавав також і білоруський етнос.

У дореформений період розселення легальних мігрантів на казенних землях і в міській місцевості регіону визначалося в основному рішеннями властей, а нелегальних, – великими землевласниками і орендарями казенних земель. Після 1861 р. приплив і розселення мігрантів в Північному Причорномор'ї визначалися, в значній мірі, кон'юнктурою, що складалася на ринках праці, землі та засобів виробництва, а також орендними цінами на земельні угіддя та іншими факторами відтворення робочої сили.

Описане вище розселення східних слов'ян було обумовлене, з одного боку, відносною географічною близькістю певних новоросійських губерній до основних губерній виходу мігрантів, з іншого – розподілом праці, що історично склався на момент їх поселення. Наявність у російських мігрантів на ринку праці певних професійних навиків і виробничого досвіду в неземлеробській сфері діяльності – сприяло широкому застосуванню їх праці у розбудові міст, промисловості та супутньої інфраструктури в регіоні. Важливе значення мала розвинена серед російського етносу артільна і підрядна форми колективної діяльності, які давали можливість якісно і вчасно справлятися із значними обсягами різних робіт, що було особливо актуальним в період активної розбудови ринкової економіки та розвитку промислового товарного виробництва в регіоні.

Швидка зміна структури державного устрою в пореформеній Росії, виникнення земств і вдосконалення самоврядування на місцях, прискорений розвиток капіталізму в Північному Причорномор'ї, бурхливе зростання зернового виробництва, розвиток промисловості, транспорту і торгівлі в умовах малонаселеності регіону породило гострий попит не тільки на сільськогосподарських працівників і різноробочих, але й на освічених фахівців та службовців, спроможних організаторів, управлінців і менеджерів, необхідних для вирішення цілого комплексу складних завдань, пов'язаних із становленням та розвитком ринкової економіки на території регіону. Потреба у таких фахівцях на ринку праці Північного Причорномор'я забезпечувалась в основному представниками українського та російського етносів.

Спираючись на вищевикладений етностатистичний матеріал та інші джерела, приходимо до висновку про те, що російський етнос, який розселився в ХІХ ст. у Північному Причорномор'ї, відіграв провідну роль у розвитку міст, промисловості, транспорту, торгівлі, а український – у розвитку сільського господарства та супутніх йому промислів.

Особливості й характер розміщення східних слов'ян у Північному Причорномор'ї, їх чисельність, питома вага в тій чи іншій місцевості були наслідком певних причин, що відіграли у свій час вирішальну роль у виборі мігрантами тих чи інших місць поселення і які ще належить з'ясувати майбутнім дослідникам.

Джерела та література

1. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. 1860-1890 гг. (историко-экономическое исследование). – Черкассы, 1993.
2. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. Формирование этнического состава населения края: русские и украинцы (конец XVIII – начало XXI в.). – Черкассы, 2007.
3. Бойко Я.В. Земледельческий отход крестьянства на юг Украины (вторая половина XIX – начало XX в.) // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали четвертих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ, 2002.
4. Бойко Я.В. Міграційні джерела формування ринку робочої сили у Північному Причорномор'ї (1861-1917 рр.) // Український селянин. Зб. наук. праць. – Черкаси, 2008.
5. Бойко Я.В. Неземледельческая деятельность мигрантов и местного крестьянства в Северном Причерноморье в конце XIX в. (по материалам переписи населения 1897) // XXX Сессия симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. Неземледельческая деятельность крестьянства и особенности российского социума. – М.; Тула, 2006.
6. Бойко Я.В. Основні джерела формування ринку праці у Північному Причорномор'ї (1861-1917 рр.) // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ, 2008.
7. Бойко Я.В. Размещение и удельный вес переселенцев в Новороссии на переломе XIX-XX вв. // XXXI Сессия симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. Актуальные проблемы аграрной истории Восточной Европы: историография, методы исследования и методология. Опыт и перспективы. – М.; Вологда, 2008.
8. Бойко Я.В. Самовільні переселення селянства на Південь України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя, 1996. – Вип. 2.
9. Бойко Я.В. Размещение и удельный вес русского этноса в Северном Причерноморье (Новороссии) на переломе XIX-XX вв. // Третья международная конференция "Причерноморский регион в контексте европейской политики прошлое и настоящее", 4-6 сентября 2008 г., ОНУ. – Одесса, 2008.
10. Бойко Я.В. Розміщення українського етносу на півдні України (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 133-134.
11. Бойко Я.В. Розміщення українського етносу у Північному Причорномор'ї (кінець XIX – початок XX ст.) // Четверті міжнародні Гуржіївські історичні читання, 21-22 вересня 2009 р. – Черкаси, 2009.
12. Брук С.И., Кабузан В.М. Миграция населения в России в XVIII – начале XX века (численность, структура, география) // История СССР. – 1984. – №4.
13. Брук С.И., Кабузан В.М. Численность и расселение украинского этноса в XVIII начале XX в. // Советская этнография. – 1981. – №5.
14. Кабузан В.М. Русские в мире. Динамика численности и расселения (1719-1989). Формирование этнических и политических границ русского народа. – СПб., 1996.
15. Кабузан В.М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год. Формирование этнических и политических границ украинского этноса. – М., 2006.
16. Кауфман А.А. Переселение и колонизация. – СПб., 1905.
17. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – СПб., 1904. – Т. III.
18. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – СПб., 1904. – Т. XII.
19. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – СПб., 1904. – Т. XIII.
20. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – СПб., 1904. – Т. XVIII.
21. Розраховано за: Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. – СПб., 1904. – Т. XLI.
22. Тихонов Б.В. Переселения в России во второй половине XIX в. – М., 1978.
23. Ямзин И.Л. Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. – К., 1912.

Бойко Я. В. Расселение переселенцев в Северном Причерноморье и структура размещения восточных славян в регионе (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье освещается структура размещения, определяется количественный состав и удельный вес переселенцев, поселившихся в Северном Причерноморье (Новороссии) в 60–90-х гг. XIX в. Раскрываются особенности расселения, определяется удельный вес украинского, русского и белорусского этносов, проживавших на территории Северного Причерноморья на рубеже XIX-XX вв. Указывается на их роль в социально-экономическом развитии региона.

Ключевые слова: переселенцы, официальные (легальные) переселенцы, самовольные (нелегальные) переселенцы, размещение.

Boyko Ya. V. The settling of migrants in the Northern Trans Black Sea region and the structure of allocation of the Eastern Slavs in the region (second half of XIX – beginning of XX cent.)

The article deals with the questions of structure settling of migrants, who settled in the Black Sea Region (Novorossiia) in 60-90 years of XIX –th century, their quantitative composition and share proportion. It is revealed the peculiarity and share proportion of settling the Ukrainian, Russian and Byelorussian ethnos as the largest ones on the Black sea territory on the turning of XIX – XX centuries. It is indicated their role in social-economic development of the region.

Keywords: migrants, official (legal) migrants, unauthorized (illegal) migrants, placing.